

RECENZJA

**rozprawy doktorskiej mgr Łukasza Tomczyka
pt. Siły społeczne w procesie włączania cyfrowego osób starszych (na przykładzie
projektu "Polska Cyfrowa Równych Szans")**

Promotor rozprawy: dr hab. Zofia Szarota, prof. UP

Promotor pomocniczy: dr Ewa Żmijewska

Wykluczenie cyfrowe osób starszych jest ważnym problemem społecznym. Brak umiejętności wykorzystywania zasobów i możliwości ukrytych w przestrzeni wirtualnej w coraz większym stopniu będzie uzależniał ludzi starszych od innych osób. A przecież chodzi o to by w okresie starości własną niezależność zachować tak długo jak to tylko możliwe. Wzrastające uzależnienie od innych osób w codziennym funkcjonowaniu skutkuje nie tylko obniżeniem samooceny człowieka starego, ale również koniecznością wydatkowania coraz większych środków z budżetów samorządowych i centralnych. A zatem w naszym wspólnym interesie leży przeciwdziałanie procesowi wykluczenia cyfrowego ludzi starszych.

Dysertacja ma charakter teoretyczno-badawczy i liczy 372 strony komputerowego tekstu. Składa się ze wstępu, części teoretycznej, części metodologicznej, części empirycznej, w której Autor prezentuje wyniki badań własnych, a także podsumowania, bibliografii, spisu tabel i rysunków oraz znajdującego się poza paginacją aneksu zawierającego wykorzystane w badaniach narzędzia.

Praca oparta jest na badaniach wykonanych w ramach projektu finansowanego przez Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, co jest dodatkowym walorem opracowania i dobrze świadczy o jego Autorze.

Część teoretyczna pracy składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy poświęcony jest środowiskowym uwarunkowaniom działań edukacyjnych. W rozdziale tym Autor oprócz zarysowania relacji między środowiskiem życia człowieka a środowiskiem wychowawczym oraz roli pedagogiki społecznej w działaniach środowiskowych, wyjaśnia i doprecyzowuje jedną z kluczowych kategorii swojej pracy, a mianowicie siły społeczne. Ich egzemplifikacją są „liderzy środowiskowi [...] wolontariusze oraz szereg społeczników podejmujących działania w sytuacji występowania potrzeby działania w środowisku lokalnym” (s.41).

Rozdział drugi poświęcony jest społecznym i metodycznym uwarunkowaniom działań pedagogicznych w środowisku lokalnym. Poruszona tu tematyka wydaje się niezbędna z punktu widzenia podjętych w pracy badań, których przedmiotem są konkretne działania edukacyjne.

Teoretyczne tło przedsięwzięcia badawczego uzupełnia rozdział uzasadniający potrzebę analizy zjawiska wykluczenia cyfrowego oraz rozdział poświęcony osobom starszym jako uczestnikom edukacji pozaformalnej.

Metodologia

Przedmiot badań formułuje Autor jako „zespół uwarunkowań indywidualnych, organizacyjnych i środowiskowych związanych z edukacją cyfrową”. Celem badań była „analiza zespołu uwarunkowań tworzących i wspierających siły społeczne zaangażowane w edukacyjny projekt PCRS”. Oprócz celu poznawczego Doktorant określił cel praktyczny polegający na sformułowaniu katalogu postulatów optymalizujących i wspierających pracę wolontariacką Latarników Cyfrowej Polski. W dysertacji mamy wymienione cztery problemy główne dotyczące: a) wewnętrznych czynników decydujących o podjęciu i realizacji działań wolontariackich przez Latarników Polski Cyfrowej na rzecz osób wykluczonych cyfrowo, b) misji, roli i zadań liderów projektu w aktywizacji i podtrzymywaniu sił społecznych, c)

środowiskowych uwarunkowań działalności edukacyjnej w ramach projektu, d) zakresu, w jaki projekt podnosi poziom kapitału ludzkiego i społecznego. Za przejęzyczenie należy uznać wyodrębnienie czterech problemów głównych ponieważ zgodnie z logiką problem główny może być tylko jeden.

W rozważaniach metodologicznych Autor przeciwstawia postępowanie dedukcyjne, powiązane z formułowaniem hipotez i teorii, indukcyjnemu pozbawionemu ograniczeń teoretycznych i badającemu taką ilość przypadków, która pozwala na dotarcie do punktu, w którym następuje „wysycenie” danych (zastosowanemu w pracy) zwanemu w klasycznym ujęciu teorią ugruntowaną. Metodologię teorii ugruntowanej stosuje doktorant do doboru próby w badaniach jakościowych. Natomiast w badaniach ilościowych „respondenci dobrani zostali poprzez próby losowo wybrane z populacji” w celu utworzenia reprezentatywnej „miniatury” całej populacji, co w języku statystycznym określa się jako losowanie warstwowe. Opis procedur doboru osób badanych zarówno w badaniach ilościowych, jak i jakościowych nie budzi zastrzeżeń. Natomiast pewne wątpliwości budzi tytuł podrozdziału 5.2 „Metody zbierania danych”. Proponowałbym „metody” zastąpić słowem „sposoby”. Zastosowanie słowa „metody” wprowadza niepotrzebny zamęt pojęciowy, bowiem czynności służące zbieraniu danych żadną miarą, moim zdaniem, nie powinny być określane mianem metody.

Mam też uwagę dotyczącą przygotowywania transkryptów. Moim zdaniem korekta stylistyczna była zbędnym zabiegiem. Styl wypowiedzi zawierający nawet błędy językowe świadczy o charakterze narratora. W badaniach jakościowych jest to istotne, interesuje nas nie tylko warstwa informacyjna czy faktograficzna zawarta w narracji. Korekta byłaby do zaakceptowania tylko w sytuacji gdyby transkrypty przewidziane były do publikowania.

Ostatnia uwaga do rozdziału metodologicznego dotyczy brzmienia problemu badawczego numer 3, a mianowicie pytanie o środowiskowe uwarunkowania działalności edukacyjnej w ramach projektu. Trudno jest wskazać na czynniki środowiskowe, które mają wpływ na działalność edukacyjną badając tylko środowiska, w których realizowany był projekt, bo jest możliwe, że wskazane czynniki istnieją w środowiskach, w których działalności edukacyjnej się nie prowadzi. Do

miarodajnego stwierdzenia czynników warunkujących potrzebna byłaby więc tzw. grupa kontrolna. Jednak w części analitycznej nie ma mowy o uwarunkowaniu lecz o czynnikach środowiskowych wspomagających bądź ograniczających działania wolontariuszy. Doradzałbym większą ostrożność w stosowaniu terminu „uwarunkowania”. Do tego wątku nawiążę jeszcze później.

Rozdział 6 poświęcony jest analizie uzyskanych danych zarówno tych jakościowych, jak i ilościowych. Konstrukcja rozdziału jest logiczna i dobrze porządkuje materiał badawczy. Dwa pierwsze podrozdziały poświęcone są jednostkowym siłom społecznym czyli Latarnikom Polski Cyfrowej Równych Szans. Podrozdział pierwszy skupia się na czynnikach osobowych Latarników, które mają związek z uczestnictwem w projekcie. Autor omawia tu motywację podjęcia działań edukacyjnych w ramach projektu, czynniki biograficzne warunkujące aktywność wolontariuszy, jak też sukcesy i porażki w ramach działań jako Latarnicy Polski Cyfrowej. Jest to tekst przejrzysty, a analizy dobrze skonstruowane. Przykładem takiej konstrukcji są tabele 8-11 prezentujące analizę wydarzeń (czynników) biograficznych w dzieciństwie, wczesnej-, średniej- i późnej dorosłości, które zdaniem Autora warunkują podjęcie roli wolontariusza PCRS. Jest to bardzo dobry przykład analiz biograficznych, w których Doktorant nie tylko cytuje i komentuje, ale również porządkuje materiał. Ten sposób działania świadczy o dyscyplinie myślenia, która jest bardzo ważna w pracy badawczo-analitycznej.

W podrozdziale drugim Autor wychodząc od jednostkowych sił społecznych ukazuje tworzenie się grupy Liderów projektu Polska Cyfrowa Równych Szans. Jest to bardzo ważny proces, ponieważ wiele tego typu projektów kończy się wraz z zakończeniem statutowego finansowania. Jest to moim zdaniem, dobry materiał instruktażowy dla innych podobnych przedsięwzięć, który wskazuje na sposoby wzmacniania wolontariuszy i wiązania ich ze sobą, a tym samym podtrzymywania w nich chęci dalszej pracy na rzecz inkluzji cyfrowej, a nawet wzbudzenia w nich poczucia pewnej misji do spełnienia. Ważną rolę w tym procesie może odegrać środowisko lokalne i tym problemom poświęca Doktorant podrozdział trzeci.

Środowisko lokalne może wspomóc działania wolontariuszy bądź je ograniczyć. Autor w podrozdziale trzecim omawia jedno i drugie czynniki. Wskazuje

również, na podstawie analizy materiału z wywiadów, na pewne oczekiwania ze strony wolontariuszy pod adresem decydentów na poziomie środowiska lokalnego. Działania Latarników stanowią wkład w proces przekształcania środowiska.

Chciałby w tym miejscu wrócić do podnoszonego już problemu uwarunkowań. Autor, zarówno w odniesieniu do działań jednostkowych, jak i środowiska lokalnego używa terminu uwarunkowania. Czy środowiskowe uwarunkowanie oznacza środowiskową otoczkę jakichś działań czyli czynniki wspomagające lub ograniczające, czy też warunki, które muszą zostać spełnione aby jakieś zdarzenie, zjawisko czy proces mógł zaistnieć? W pracy mamy do czynienia, jak mi się wydaje, z tym pierwszym rozumieniem słowa uwarunkowania, ja natomiast uważam, że to drugie jest właściwe. Autor stara się wskazywać na uwarunkowania, ja oczekiwałbym raczej wykazania uwarunkowań. Proszę doktoranta o komentarz.

Działania uczestniczących w projekcie jednostkowych sił społecznych w sprzyjającym środowisku prowadzą do wzmocnienia kapitału ludzkiego zarówno wśród wolontariuszy-Latarników, jak i seniorów. Jest to najwartościowszy rezultat analizowanego przez Doktoranta projektu.

Rozdział 7 (Implikacje dla praktyki – propozycja działań) poświęcony jest omówieniu doświadczeń wyniesionych z uczestnictwa w projekcie oraz zawiera szereg postulatów dotyczących dalszych działań w ramach podobnych projektów. Jest krótką, ale bardzo istotną częścią pracy ponieważ wskazuje, że przeprowadzone badania nie stanowiły wartości autotelicznej lecz służyły celom społecznym, co jest esencją pedagogiki społecznej.

Pracę kończy pełne konkretów podsumowanie a dopełnia ją trafnie dobrana i niemal kompletna literatura przedmiotu. Tę wartościową dysertację dodatkowo uwiarygadniają zamieszczone w aneksie narzędzia badawcze. Formalna strona pracy nie budzi moich zastrzeżeń, a język w niej użyty sprawia, że czyta się ją z przyjemnością.

Wniosek końcowy

Przedstawioną mi do recenzji rozprawę doktorską Pana Magistra Łukasza Tomczyka pt. „Siły społeczne w procesie włączania cyfrowego osób starszych (na przykładzie projektu ”Polska Cyfrowa Równych Szans” oceniam pozytywnie. Jest to praca bardzo interesująca pod względem merytorycznym i poprawna pod względem metodologicznym. Obserwacje wynikające z badań Autor uzasadnia w sposób przekonywujący. Chcę w sposób szczególny podkreślić, że Autor zajął się problemem trudnym, rzadko podnoszonym w polskiej literaturze andragogicznej i gerontologicznej.

Zrealizowane przez Doktoranta badania, a także interesująca analiza wyników, stanowią ważny element wiedzy dotyczącej inkluzji społecznej, jednego z priorytetowych problemów Unii Europejskiej. Doktorant wykazał się dobrą znajomością przedmiotu badań, wykazał się umiejętnościami związanymi z prowadzeniem badań naukowych, a co równie ważne posiadał umiejętności analityczne.

Rozprawa spełnia wymogi art.13 ustawy z dn.14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym, dlatego z przyjemnością i pełnym przekonaniem składam Wysokiej Radzie Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej wniosek o dopuszczenie Pana mgr Łukasza Tomczyka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Białystok, 19.V.2017r.

